

E T Ü D L E R

Ziraî memleketlerin sınaileşmesi

Yazan
Prof. W. RÖPKE
(Cenevre)

Ceviren
HÂMÎT ÇAĞIL

I. — Umumî izahat.

Ziraati himaye siyasetinin, cihan ekonomisinin inhilâli yolunda müessir olduğu inkâr edilemezse de buna müvazi olarak tatbik edilen ve himaye tedbirleriyle yürütülen yeni memleketlerin sınaileşmesi cereyanının dahi bir inhilâl âmili olarak telâkki edilip edilemeyeceği meselesi asla tavazzuh etmemiştir. Bu sebeple her iki cereyanı -eski sanayi memleketlerinde ziraatin teksifini ve ziraî memleketlerin sınaileşmesini- makûs istikametlerde müessir olmakla beraber aynı neticeyi doğuran, yani beynelmilel ticaretin azalmasını, istihsal âmillerinin muhtelif memleketler arasında daha gayri iktisadî bir surette tevezzüünü ve millî ekonomilerin istiklâllerinin artmasını mucip olan âmiller olarak telâkki etmekte haklı olup olmadığımız cayı sualdir. Gerçi her iki cereyanın müşterek noktaları çoktur ve -birinin mevcudiyeti diğerinin tatbiki için sadece bir sebep veya bahane ittihaz edilmesi manasında bile olsa- bu cereyanların ekseriya birbirleri üzerinde tesir icra ettikleri de doğrudur. Bununla beraber sınaileşmenin ziraileşme kadar inhilâl ettirici bir kuvvet olmadığı yolundaki zannımız tahakkuk ederse bunların birbirine muadil tutulması yolundaki ihtiyada karşı büyük bir ihtiyat göstermek icap edecektir.

Şimdiki iktisadî devrin başlangıcındanberi, eski sınaî memleketlerin, yeni memleketlerin sınaileşmesini hoş görmedikleri bir vakia'dır. Sınaileşmenin neticeleri üzerindeki ihtilâf iktisadî mezhepler tarihinin başındanberi devam etmektedir. Bedbinler sanayiinin diğer memleketlere yayılmasının, sanayileri eskiden teessüs etmiş memleketlerin harabisine müncer olacağını daima ileri sürmüşlerdir. Bundan, sınaî memleketlerin, mamul eşya ihracı ve ziraî maddeler it-

hali hususunda harice fazla bağı kalmamak ve emniyetsiz bir vaziyete düşmemek için, smaileşmelerini durdurarak ziraatleri tevsî etmeleri lâzımgeldiği neticesi çıkartılıyordu. Yeni memleketlerin sınaileşmesi hakkındaki bedbin noktai nazar, bu şekilde, ziraî milliyetçiliğin bir delili olarak tekrar serdedildi.

Bedbin nazariyeyi muhik gösterecek bir misalin henüz tarihen mevcut olmadığı ayrıca kayda değer bir hadisedir. Son iki yüz yıl zarfında memleketler yekdiğerini takiben azçok smaileştiler; fakat, smaileşmenin bu yayılışından eski sınaî memleketlerin zarar görmüş olduklarını iddia etmek abes olur. Bu devrede gittikçe daha fazla memleketin smaileşmesine rağmen beynelmilel ticaretin hacmi ve hususile eski sınaî memleketlerin mamul mallar ihracatı birkaç misli artmış ve bu artış smaileşmenin bir neticesi olmuştur. Filhakika beynelmilel ticaretin ekseriyetini sınaileşmiş memleketler arasındaki eşya mübadelesi teşkil eder. Bu memleketlerin umumiyetle birbirinin en iyi müşterileri olmaları arızî bir hâdise değildir.

Smaileşme, sadece, bütün müddet devam etmekle kalmamış, aynı zamanda memleketleri garp medeniyetine ve kapitalizme götürün yol olmuştur. Terakki, rasyonel istihsal tekniği, müsmiriyet ve an'aneden ayrılmağı tazanımın eden yeni hayat telâkkisi sözü geçen hususların yayılması için ekseriya bir köprü vazifesini görmüştür. Smaileşme ile ziraî milliyetçilik arasındaki azim fark işte burada meydana çıkmaktadır. Smaileşme siyasetinin nihai hedefi ne olursa olsun bizatihi sınaileşme dünya iktisadının muasır cereyanına hâkim olan temayül ile mutlak surette ahenktar bir ameliye olduğu halde sınaî memleketlerin ziraileşme siyasetleri, cereyanın seyrini geriye döndürmek manasında, tamamen irticakâr bir mahiyet arz etmektedir. Bir memleket, iktisadî bünyesini smaileştirmekle dünya iktisadının şimdiye kadar inkişaf ettiği istikametten esas itibarile inhiraf etmiş olmaktadır, diğer memleketlerin evvelce bütün dünyanın lehine olarak yaptıklarını yapmaktadır.

Smaileşme, tarihî bakımdan, ileriye gösteren ve bu sebepten dolayı, fikren, «yenilik» olmaksızın tasavvur edilemeyen bir vetiredir.

Sınaî memleketlerin ziraileşmesinin (ziraî milliyetçilik) iki bakımdan dünya iktisadından millî iktisadî istiklâle bir rücu teşkil ettiği muhakkaktır. Evvelâ bu hareket bilerek otarşiyi istihdaf etmekle beraber tenkidkâr kimselerin romantik olarak tavsif edecekleri bir ideolojiye dayanmaktadır ve bu ideoloji gerek daha sade ve daha ih-

da azaldığı görülür. Mevcut istatistikler de bunu tamamen teyit etmektedir [1].

Şimdiye kadarki izahlarımızda ihtilâflı bir cihet yoktur. Smaileşmenin başlangıç safhasında -ki pek uzun olabilir veyahut asla neticelenmiyebilir- smaileşen memlekette istihsal edilen istihsâl malları ithalâtmdaki tenakusun, istihsal malları ithalindeki tezayütle, telâfi edildiği hem bir vâkıa ve hem de içtinabı mümkün olmıyan mantıkî bir neticedir. Fakat şimdi bu başlangıç safhasından sonra ne olacaktır? suali ortaya çıkar. Bu suali sormakla zarurî olan hâdiseler sahasının bittiği ve kabili münakaşa ihtimallerin başladığı bir zemine giriyoruz. Sermaye ithalinin gittikçe artmasının tevhit ettiği telâfinin diğer iki nevi telâfi ile takviye edilmesi zarurî olmasa bile muhtemeldir: a) Eski sınaî memleketlerden mamul eşya ithal için smaileşen memleketlerin tahsis ettikleri satın alma kuvvetleri artar ve bu suretle ham veya gıdaî maddelerin veya her ikisinin ithalâtı tezayüt edebilir, veyahut ta ihracatı azalır; b) Smaileşen memleketlerin millî geliri yükselir ve dahilde imal edilmeyen bazı sınaî mamulâta halkın talebi tezayüt ederek bu mamullerden eskisine nazaran ya daha fazlası veya daha yüksek kaliteli olanları ithal olunabilir. İkinci noktanın tamamen anlaşılabilmesi için, «sanayi» tabirinin muhtelif memleketler arasında yüksek dereceli bir ihtisastan teessüs edebileceği pek mütelevvi imal işlerini tazammun ettiği unutulmamalıdır. Meselâ bugün Almanyanın makine ihracatının hemen hemen % 50 si pek ziyade sanayileşmiş memleketlere vâki olmaktadır. Bu hal istihsal malları ihracının yeni memleketlerin smaileşmesiyle tedricî olarak azalacağı yolundaki bedbin görüşün yanlışlığını ispat eder. Burada en münasip hüküm şudur: Smaileşmenin artması refahın artması demektir. Refah artınca her nevi mallara ve hususile yüksek kıymetli ve daha mütelevvi mallara karşı olan talep artar. Ziyadesile farklı ve yüksek fiyatlı olan bu mallara karşı olan talep ise ancak istihsalinde ihtisastan peyda etmiş olan eski sınaî memleketlerden ithalât yapmak suretile karşılanabilir.

[1] Bilhassa E. Wagemann'ın «Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft (Hamburg 1931) adlı eserine bakınız (S. 145). Smaileşme ameliyesi mevzuunun tamamını Walter Hoffmann tarafından «Stadien und Typen der Industrialisierung» (Jena 1931) adlı kitabında baştanbaşa tetkik edilmiştir. Şu eserlere de bakınız: Otfried Fröhlich, Die Wirkungen der Industrialisierung junger Länder auf ihre Einfuhr, Dresden 1936, Heinrich Dietzel, Bedeutet Export von Produktionsmitteln volkswirtschaftlichen Selbstmord? Berlin 1907, Karl Lange, Bedeutet Maschinenausfuhr volkswirtschaftlichen Selbstmord? (Wirtschaftsdienst (Hamburg). No. 27. 26 Haziran 1931.

Bütün bunlar bedihî görünmekle beraber, daha bedbin bir görüşün daima geniş bir kabule mazhar olmasının elbette kuvvetli bir sebebi vardır. Bu, *Whitehead*'in «yerinde olmıyan maddileştirme mugalâtası» olarak tavsif ettiği ve beynelmilel ticarete müteallik meselelerde pek sık tesadüf edilen hataların diğer bir misalidir. Eski sınaî memleketle yeni sınaileşmiş memleket aynı iş sahasında yekdiğerlerine rekabet eden iki ticarethaneye benzerler. Eğer her ikisi de bisiklet imal ediyorlarsa, diğer şeyler müsavi olmak şartile, birinin kazandığını diğeri kaybetmek mecburiyetindedir. Maamafih «sınaî memleket» tabiri hakikatte, pek mütenevvi birçok ferdi ticarethaneleri tazammun eden uygun bir tabirden başka bir şey değildir. Her iki tarafta da vaziyet böyle olduğuna göre yalnız bazı muayyen ticarethaneler veya sanayi erbabı arasında hakikî bir rekabet cereyan edecek ve diğerleri arasında rekabetten ziyade teşriki mesai cari olacak demektir. Yeni bir memleketin sınaileşmesinin siyasî neticeleri, bunun, sanayiın aynı memlekette muhtelif mmtakalara dağılmasından, esas itibarile, farksız bir ameliye olduğunu görmekliğimize mâni olmamalıdır [1]. Onun için bedbin görüş bir sanayi şubesinin doğrudan doğruya hariçteki yeni sanayiın rekabetinden müteessir oluşu gibi hususî bir vaziyeti bütün sanayiın müteessir olması şeklindeki umumî vaziyetin aynı addetmeğe pek meyyaldır. Yeni memleketlerin sınaileşmesinin, garp memleketlerinde muayyen sanayi için, güçlük ve zararlar doğuracağı ve sınaileşmenin istilzam ettiği bünyevî tahavvüllere garpta birçok sanayiın intibak etmek mecburiyetinde oldukları asla inkâr edilemez. Bundan zarar gören sanayie acımıyan kalmasıdır. Sınaileşmenin doğrudan doğruya mucip olduğu zarar ve sıkıntılarının bilvasıta icra ettiği tavizkâr tesirlerden daha aşıkâr oldukları pek bedihidir. Bununla beraber umumî vaziyeti daima zihinde tutmak ve hususî meselelerle kat'iyen karıştırmamak lâzımdır.

Bu meselede sabit bir fikre saplanmaktan sakınmak ve muhtelif ihtimalleri derpiş etmek icap ettiğine evvelce işaret edilmişti. Binnetice sınaileşmenin doğru bir izahının ve dünya iktisadına olan tesir-

[1] Goetz Briefs, Revierbildung und Provinziale Streuung der Industrie, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, eilt 67, 1932. S. 29-52. İngilterenin cenup kazalarında yeni sanayim süratle inkişafı ve Amerika Birleşik Hükümetlerinde şimaldeki sanayiın cenup hükümetlerine doğru intikalı sınaî memleketler dahilinde böyle «sınaileşme» nin pek belli ve göze çarpan misalleridir. Amerika hakkında şu eserleri okuyunuz: B. Mitchell, the Rise of Cotton Mills in the South, Baltimore 1921; A. Predöhl, Die Südwanderung der Amerikanischen Baumwollindustrie, Weltwirtschaftliches Archiv, kânunusani 1929, S. 106-159.

lerinin münakaşası için geniş bir sahaya lüzum vardır. Bununla beraber, sanayiî milletler arasında yayılışının nikbin noktai nazarın iddia ettiği neticeleri tevhit ettiği inkâr olunamaz. Yekdiğerini takiben birçok memleketler eski sınaî memleketlerin zararına değil ve fakat açıkça- nef'ine olarak sınaileşti ve dünya ticareti hepimizin bildiği veçhile artmağa başladı. Büyük Harpten beri bu ameliye eskisinden çok daha çabuk olmakta ve eski sınaî memleketlerde istihsal tekniğinin tekâmül ettirilmesi yenilerin işini gittikçe kolaylaştırmaktadır. Bu keyfiyetin muasır cereyanın sadece bir devamı olduğu doğrudur. Bununla beraber cevap vermek mecburiyetinde olduğumuz sual, mezkûr keyfiyetin bugün dahi dünya iktisadî ve eski sınaî memleketler için, mazideki mânayı tazammun edip etmediği, yahut noktai nazarımızı değiştirecek yeni istikametler alıp almadığıdır.

2. — Sınaileşmenin şekilleri ve safhaları.

Mevzuubahs hâdisenin derince bir tahliline, sınaileşmenin daha etraflı bir tavsifi ve daha doğru bir tarifi ile başlamak mecburiyetindedir. Böyle yapmakla sınaileşme dediğimiz şeyin ziyadesile mudil olan mahiyetini öğrenmiş olacağız. Sınaileşme denince umumiyetle zihnimize gelen şey, şimdiye kadar bilhassa ziraatle uğraşıp ancak iptidaiî sanayiî olan ve binaenaleyh mamul mallar ithalâtı mukabilinde ham madde ve ziraat mahsulleri ihraç eden bir memleketin artık muhtelif nevilerde tâli sanayiî inkişaf ettirmekte olduğu vâkiasıdır. Bu sınaileşme telâkkisi, mutat olarak böyle bir ziraî memleketin yukarıdan aşağıya doğru olmak üzere «iptidaiî = Primitive», «geri = Backward», «prekapitalist = Precapitalistic», yahut «yarı kapitalist = half Capitalistic» dediğimiz harsî ve iktisadî bir safhada bulunduğu fikrine istinat etmektedir. Bu takdirde sınaileşme, bir istihsal şubesine sadece bir diğerrinin ilâve edildiğini tazammun etmez. Fakat artık durmaksızın yenileşen ve garplılaştıran iktisadî ve harsî bünyenin hey'eti umumiyesinde hakikî bir inkılâp olduğunu gösterir. Fevkalâde hallerde kara sapandan en son dokuma fabrikalarına geçilir.

Mezkûr istihale, Japonya gibi memleketlerde az veya çok vaki olan ve Çin, Hindistan, İran ve diğer Yakımsark ve Cenubi Avrupa memleketlerinde hâlâ cereyan etmekte bulunan bir hâdisedir. Bu misaller gerçi çok mühimdir; fakat bunlardan farklı olup bir milletin iktisadî hayatının her safhasında inkılâbı tazammun etmiyen sanayileşme şekilleri de vardır. Bir taraftan yeni bir memlekette inki-

şaf ettirilen sınaî faaliyet, iktisadî hayatın okadar sathında kalır ki, diğerk iktisadî faaliyetler kapitalizmden evvelki, yahut müstemleke halindeki vasıflarını hiç değıştirmezler. Meselâ müstemlekelerde tatbik edilen iptidai şekildeki madencilik, gayrimevsuf amele ile çalışmakta ve tasfiye amelîyesinin ilk safhalarını ihtiva etse bile, heyeti umumiyesi itibarile sırf istihracî bir mahiyet arz etmektedir. Yahut memlekette geniş mikyasta ecnebilerin idaresi altında bulunan ve iktisaden bilfiil harici ezmemleket sanayi teessüs edebilir.

Diğerk taraftan, ziraî bir memleket, az çok garplı ve kapitalist olduğu takdirde, umumî iktisadî hayatında herhangi bir inkılâp olmaksızın smaileşebilir. Danimarkann sınaileşmesi - ziraî bir memleket olmakla beraber, dünyanın tamamen garplı ve kapitalist kısmından olduğundan - bu inkılâpsız istihaleye misal olarak gösterilebilir. Muayyen bazı şartlar - ucuz hayvan yemi ve yüksek evsafıta ziraî mahsuller için zengin mahreçlerin yakınlığı - ziraî istihalin bazı nevilerinde ihtisası ziyadesile kârlı kıldığından, bu memleket ziraî olarak kaldı. Onun için, sınaileşme, Danimarka, Finlandiya, Holanda ve Britanyann denizasırn ülkelerinde kara sapandan dokuma fabrikasına atlamak demek değildir. Bilhassa eski smaî memleketlerin ziraî milliyetçilik siyaseti yüzünden bütün dünyanın iktisadî nizamı değıştiğı için, ziyadesile tekemmül etmiş bir ziraatten diğerk bir istihsal şubesine geçiş demektir. Smaileşme enmuzeçlerinde daha büyük tenevvüler bulmak belki mümkündür. Fakat söylediklerimiz, smaileşmenin yeknesak bir amelîye olmaktan çok uzak olduğunu daima zihinimizde tutmak lüzumunu iraeve kifayet edebilir. Yeni memleketin emrindeki ham maddelerin miktarı çok ehemmiyetli ve nevî kurulacak sanayiın intihabında pek müessirdir. Zengin demir ve kok yapılabilecek kömür madenlerinin mevcudiyeti smaileşmenin daha ilk merhalesinde demir ve çelik fabrikalarının kurulmasını intaç edebilir. Bu bakımdan daha az talihli olan bir memlekette böyle bir ihtimal hiç te varidi hatır olamaz. Smaileşme nihayet, (mazide İngilterede ve şimdi de bir dereceye kadar Hindistanda olduğu gibi) ziraî inkişafın gözle görülür derecede ihmal edilmesi, yahut ta (bugün Türkiyenin millî smaileşme siyasetinde veya Yunanistanda Metaksas hükümetinin on yıllık smaileşme programında olduğu gibi) ziraatte de muvazi bir inkişafın mevcut olması keyfiyetlerine göre iki muhtelif manayı tazammun eder.

Sınaileşme enmuzeçlerindeki bütün bu farklar, yalnız bizzat memleketin ve daha geniş olarak bütün dünyanın smaileşmesinin umumî mahiyeti üzerinde değil, fakat meselâ, istihlâk malları sana-

yiinden, istihsal malları sanayiine ve yalnız dahilî pazarın ihtiyaçlarını karşılıyan sanayiden, ihracat sanayiine doğru olmak üzere memleketin smaîleşmede takip edeceği mutad yolun muhtelif merhaleleri üzerinde de müessir olurlar. Smaîleşme enmuzeci keza hususî yerleşme âmilleri ile beraber sanayiin mütevassıt ve son merhalelere geçiş süratini de tayin eder. Bugün umumiyetle smaîleşme hızının, sadece birkaç sanayi memleketinin mevcut olduğu ve sınaî istihsal tekniğinin pek az inkişaf ettirildiği evvelki devirlerden çok daha kuvvetli olduğunu zannettirecek delillerin mevcudiyetine evvelce işaret edilmmişti.

Smaîleşme tabirine fevkalâde geniş bir mana vererek tetkikimizin sahasını tevsi etmenin tavsiyeye şayan olup olmadığı suali, mevzuumuzu ziyadesile karıştırabilir. Tabii bugün ziraî milliyetçiliği tetkik ederken, ziraat memleketlerindeki değişiklikleri nazarı dikkatten uzak tutmamayı faydalı gördüğümüz gibi, smaîleşme mevzuunu tamamen tetkik etmiş olmak için de sanayi memleketleri endüstrilerindeki değişiklikleri dahi nazarı dikkate almak mecburiyetindeyiz. Sınaî milliyetçilik damgasını taşıyan bu değişikliklerin, dünya iktisadî bakımından yeni memleketlerin smaîleşmelerinden daha mühim olduklarını zannettirecek sebepler mevcuttur. Smaîleşmeyi sadece bazı sanayiî memleketlere yayılması manasında değil, fakat eski sınaî memleketlerde sanayiî artması manasında olmak üzere de anlamak pek muhik olur. Bu, eski memleketlerde sınaî istihsal yekûnunun mutlak olarak, yahut gayrismaî istihsale nisbetle artması ve bundan başka, sanayiîin ya daha ziyade ihtisas veyahut ta daha ziyade tenevvü istikametlerinde olmak üzere değişmesi demektir. Bugün sınaî memleketlerin sanayilerini ihtisastan ziyade tenevvü istikametinde değiştirdikleri umumiyetle kabul edilen bir vakiadır. Yani sınaî memleketlerdeki sanayiîin heyeti umumiyesi evvelce, az veya çok, diğer bir memleketin ihtisası dahilinde olan sanayiîi de inkişaf ettirmek suretile, daha fazla muhtelit olmağa temayül etmektedir. Kimya ve gözlük sanayiîinin Almanyadan diğer memleketlere yayılışı, diğer taraftan, bu inkişafın sınaî memleketler arasındaki emtia mübadelesi bakımından arzettiği ehemmiyet, bu hususta bariz bir misal teşkil eder. Velhasıl sanayi sahasının genişlemesine rağmen sanayi memleketlerinin hepsinde yeni ihtisaslar vukua gelmektedir. Onun için, sınaî memleketlerin «smaîleşmesinin» dünya ticaretinin istikbali üzerine olan tesirlerinin doğru bir tahminini yapmak halen çok zordur.

3. Sınaî istihsalin mevkiini tayin eden âmillerde husule gelen tahavvüller .

Yeni memleketlerin smaileşmesi hakkında doğru bir hüküm verebilmek için, bu ameliyenin bazı nevi sınaî faaliyetlerin, kürenin bir noktasından diğerine naklini iktisaden makul kılan, sanayiin *millletler arasında dağılması* âmillerindeki değişikliklere ne dereceye kadar tekabül ettiğini bilmek lüzumu aşıkârdır. Sınaileşmenin böyle bir tahavvül ile ahenktar olan kısmı «tabii», yahut normal olmakla beraber, diğer «cebrî» kısmı, kelimenin tam manasile, sınaî milliyetçiliği temsil eder.

Eski sınaî memleketlerde bazı kimseler, mevcut beynelmilel iş bölümünü az çok sabit bir esas telâkki edip bütün değişiklikleri müdahale addederek, dâima reddetmeğe mütemayil olmuşlardır. Bununla beraber, mevcut herhangi bir beynelmilel iş bölümü, mütemadiyen değişen âmillerin sadece tarihî bir neticesidir. Bir zamanlar doküma sanayiinin İngilterede ve garbî Avrupanın bir iki yerinde temerküz etmesinin sebebi, muayyen tarihî bir vaziyet idi. Binaenaleyh harpten evvelki beynelmilel iktisadî iş bölümü esasını yeni memleketlerin smaileşmesinde bir kıstas addetmek yanlışdır. Sınaî istihsalin muhtelif memleketler arasındaki bugünkü inkısamının, himaye tedbirleri olmasaydı bile, harpten evvelki inkısam gibi olacağı asla iddia edilemez. Şüphe yoktur ki, son yirmi beş sene zarfında sanayiinin mevkiini tayin eden âmiller ehemmiyetli mikyasta değişmiş ve bu tahavvül neticesinde eski sınaî memleketler muhtelif şubelerdeki faikiyetlerini çok kaybetmişlerdir. Bu tahavvülleri tahlil etmek, mevzuumuzun mühim bir kısmıdır. Bununla beraber bu kısım okadar şümüllüdür ki, elde mevcut malzemededen şimdilik ancak birkaçı kullanılabilir.

a) *Sınaî istihsal tekniğindeki tahavvüller* birçok sanayii mütehasıs ve yetiştirilmiş ameleye daha az müftekir kılmıştır. Binnetice inkışaf etmemiş memleketlerdeki işçi ucuzluğu, bugün, evvelce mevcut olmayan san'at şubelerinde sınaileşmenin yerleşmesi için mühim bir sebep teşkil edebilir. Bu cereyanın misalleri bugün herkesçe malûmdur [1]. Binaenaleyh sadece tahdidatına işaret etmek belki daha doğru olur. Teknik terakkinin, lüzumlu makineler ithal edilmek ve

[1] Mutlaka misal verilmek icap ederse, cam sanayiinde Owen şişe makineleri ve Fourcauld cam levha makineleri ve maden sanayiinde (otomatik şeritler ve saire olmak üzere) otomatik makinelerin taammümü zikredilebilir.

icap eden müsaadeler istihsal edilmek şartile [1] herhangi bir sanayi her hangi bir memlekette tesisini iktisadî bakımdan mümkün kıldığı yolundaki yanlış fikri ret ve cerhetmeğe lüzum dahi yoktur. Fakat daha «sophisticated» olan müelliflerde bile mekanik istihsalin mukayyet bulunduğu hudutlara kâfi derecede ehemmiyet vermemek, bazı ciddî meseleleri hesaba katmamak ve bilhassa çok mükemmel makineler kullanılmasının ancak piyasa büyük olduğu takdirde kâr temin edebileceği noktasını ihmal etmek temayülünün mevcut olduğunu görüyoruz [2]. Filhakika, sınaileşme tarihinde kâfi derecede büyük mahreç bulunmadığından dolayı devamından sarfınazar edilmek mecburiyetinde kalman sanayi birçok misalleri vardır [3]. Diğer taraftan istihsal tekniğindeki son inkişafların en müsait istihsal hacmini ve dolayısıyla asgarî mahreç sahasını müstemirren genişlettiğini zannetmek hatâlıdır [4]. Bu mütenevvi ve pek mütearız mütalealar, istihsal tekniğindeki son tahavvüllerin her sanayie olan tesirlerinin dikkatle tahlilini zarurî kılmaktadır. Makine ile istihsalin yeni sınaî memleketlerde karşılaştığı diğer mühim bir müşkül de, bu kabil memleketlerde bilhassa nadir olan sermayenin sâyi istihlâfını tazammun etmesidir. Nihayet, istihsal tekniğinde vaki ve sanayi milletler arasında yayılmasını teshil eden tahavvüllerin, sanayi yeni memleketlerden ziyade eski sınaî memleketlere yayılmasında âmil olduğu söylenmelidir. İstihsal tekniğindeki bazı değişiklikler, sınaileşmeyi az çok herkes için mümkün bir hale getirmek bakımından demokratik olmakla beraber, istihsal tekniğinin terakkisinde eski sınaî memleketler daima az çok ileride olacaklardır. Maafih bazı sanayi öyle bir dereceye varmıştır ki artık o sahalarda mühim teknik değişiklikler mevzuu bahsolamaz. Bu takdirde, yeni memleketlerin nihayet, eski sanayi memleketlerine yetişmeleri imkânı vardır. (Pamuk sanayiinde olduğu gibi).

[1] Meselâ kimya sanayiinde (sun'î ipek, nitrojen ve saire) ve elektrik sanayiinde (ampul, telsiz, radyo ve saire) mühim imtiyaz haklarının zevali şimdiki istihsal usullerinin beynelmilî taammümünü kuvvetlendirmektedir. Umumiyetle imtiyaz haklarına riayetsizlik de aynı istikamette tesir icra etmektedir.

[2] Sınaileşmenin burada ancak sathi olarak gözden geçirilebilen bu ve diğer birçok meseleleri hakkında W. Röpke'nin Revue Economique Internationale'in temmuz 1938 tarihli ve III üncü cildin 1 numaralı nüshasında münteşir makalesine bakınız.

[3] Lehistanda otomobil sanayi ve Danimarkada diğer birçok sanayi mahreç bulamadıklarından dolayı sönmüşlerdir.

[4] Şu rapora bakınız: Report of the Commission of Inquiry into Banking, Currency and Credit (İrlanda) Dublin 1938, s. 71-73.

b) *Tesis yeri âmilllerinden sâyde husule gelen tahavvüllerin dikkatle mülâhazası icap eder. Şark memleketlerinde sâyin gayri müsmir oluşu, ekseriya bu memleketlerde kesif smaileşmeye ciddi bir engel olarak dermeyan edilmiştir* [1]. Bununla beraber bu keyfiyeti bir mahzur olarak telâkki etmemenin daha muvafık olacağı tecrübe ile sabittir. Bundan başka *maharet ve san'atın bugün evvelkinden daha sür'atle yayıldığı da unutulmamalıdır. Bu keyfiyet, daha yüksek teknik bilgi ve teşebbüs kabiliyetleri için de böyledir.*

c) *Tesis yeri âmilllerinden kapitalde husule gelen tahavvülleri tayı, mütearız iki şereyandan dolayı, pek zordur. Bir taraftan yeni memleketlere ecnebi sermayesi ithali bir hayli azalmıştır. Bununla beraber, diğer taraftan, yeni kollektivist smaileşme usulleri, dahilî sermaye arzım ihtiyarî tasarrufla temin edilen miktarın fevkine çıkarılmıştır. Bugün Lehistan ve Yugoslavya gibi memleketlerin smaileşmesinin, sermaye azlığı yüzünden ziyadesile geciktiği malûmdur.*

d) Birçok bakımdan *ham madde arzının mahiyetinde tahavvüller* vâki olmuştur. Bazı hallerde ham maddelere olan ihtiyaçtan git-tikçe vareste kalındığı halde [2] diğer bazı hallerde ham madde istih-sal eden mahallerin tasfiye ve ikmal sanayiini kendilerine doğru cez-bettikleri görülmektedir [3]. Bu noktada sınaî malların kıymetlerinde (yükte hafif pahada ağır) ve nakliyat masraflarındaki tahavvüller mülâhaza edilmelidir. Diğer hususî ve fakat pek mühim bir nokta da mahrukat ve kuvvei muharrike menbalarındaki mütehavvil şeraitin tesirleridir. Bu suretle sanayiin kömür madenlerinin vaziyetine göre

[1] John E. Orchard: The Social Background of Oriental Industrialization, its Significance in International Trade, Explorations in Economics (Taussig Şerefine basılan kitap). New-York 1936, S. 126-130; Reinhard Junge, Das Problem der Europäisierung Orientalischer Wirtschaft, cilt 1, Weimar 1915; the World Textile Industry; Economic and Social Problems, I ve II, Cenevre (Beynelmîlel İş Dairesi), 1937.

[2] Ham maddelere olan ihtiyaçtan kurtulmanın en sarîh ve mühim misali demir ve çelik istihsalinde hurda demirin, mütezayit bir şekilde, istimalidir. Bu keyfiyet demir madenlerinin, demir ve çelik sanayiinin yerlerinin yakınındaki ehemmiyetlerini azaltmıştır. İtalya ve Japonya gibi memleketlerin demir ve çelik sanayiinin tevessüü daha ziyade bu sebeptendir.

[3] Avustralya, Meksika ve Kanada'da çinko; Meksika, Hindistan, Kanada ve Avustralya'da kurşun; Cenubî Afrika ve Cenubî Amerika'da bakır istihsalâtının seri inkişafı tasfiye sanayiinin ham madde menbalarına intikalinin göze çarpan misalleridir.

teessüs etmesi zarureti ehemmiyetlice azalmıştır [1]. Son mühim bir âmîl de sun'î ham madde istihsalinin inkişafıdır.

e) *Tesis yeri âmillerinden istihlâkte husule gelen tahavvüller*, nüfusun tezayüdile yeni istihlâk merkezlerinin meydana çıkması ve birçok yeni âdetlerin istihlâk merkezlerine yakın sanayie daha müsait olması neticesi olarak, bazı sanayiın daha fazla dağılmasını intaç etmiştir.

Sanayiın beynelmilel *inkısam* âmillerindeki bütün bu tahavvülleri nazarı dikkate alarak umumî kıymeti haiz herhangi bir basit hüküm vazetmeğe imkân olmadığı aşikârdır. Yegâne mümkün olan şey, umumî hükümlerin kıymetini ayrıca tahdit eden millî farklara icap eden ehemmiyeti vererek her sanayiı ayrı ayrı tahlil etmekten ibarettir. Ancak bu suretle, bu pek karışık mesele lâyıkile mütalea edilmiş olur. Bu noktada, yegâne umumî hakikat maalesef gayet ehemmiyetsizdir. Yani tesis yeri âmillerindeki tahavvüller, umumiyetle basit istihlâk malları sanayiinin daha fazla yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Maamafih istihsal malları sanayiinin eski smaî memleketlerde ziyadesile temerküzü cereyanının kuvvetinden çok kaybettiğini zannettirecek bir sebep mevcut değildir.

4. Sınaileşmenin bugünkü muharrik kuvvetleri.

Tesis yerinin intihabına saik olan iktisadî âmillerdeki tahavvülleri tetkik ettikten sonra, şimdi, suali biraz değiştirerek muhtelif memleketlerin plân dahilinde tatbik ettikleri sınaileşme siyasetini doğuran saiklerin bugün neden ibaret olduğunu araştıralım.

a) *Ziraî fazlalı istihsal* ki bu, bilhassa sanayi memleketlerinin müfrit ziraî himayeciliklerinden dolayı ve diğer birçok sebeplere binâen ziraî ve sınaî fiyatlar arasındaki münasebetin sınaî fiyatlar le-

[1] F. Friedensburg, Die mineralischen Bodenschätze als weltpolitische und militärische Machtfaktoren Stuttgart, 1936; D. C. Kinsman, Our Economic World: A study of the World's Natural Resources and Industries, New-York 1937.

Elektrik kuvvetinin tekâmülü bilhassa bu bakımdan pek mühimdir. Bununla beraber, ağır elektrik makineleri istihsalı pek az memleketlerde ziyadesile temerküz ettiğinden, kömür istihsal eden memleketlerden istighnânın ve elektrik kuvvetinin sanayiı daha fazla dağıtmasının, elektrik makineleri hususundaki eski smaî memleketlere daha çok tâbi oluş ile telâfi edildiği kayda şayandır.

hine olarak bozulmasını intaç etmektedir. Bu tahavvül muhakkak ki ziraî memleketlerin smaileşmelerinin en müessir âmillerinden biridir [1].

b) *Ziraî fazlai nüfus*, yani köylerde fakirlik ve işsizliği intaç ettirecek derecede fazla halkın tekâsüfüdür. Bu keyfiyet, İngiltere ve Almanyanın smaileşme tarihlerinde bariz tesirleri görülen hakikî bir smaileşme âmilidir. Öyle ki, topraksız köylünün mevcudiyeti, herhangi bir memleketin smaileşmesinin daima ilk şartını teşkil etmiş ve bütün korkunc meselelerle sınaî amele sınıfının hakikî menşei olmuştur. Ziraî nüfus fazlası iki sebepten ileri gelebilir: I. Doğum nisbetinin yüksek ve ekilecek arazinin mahdut olması hasebile arazinin gittikçe daha küçük parçalara taksimi; II. Büyük çiftliklerin mevcudiyeti. Birinci sebep, Avrupa'nın şarkında ve şarki cenubisindeki memleketlerde (bilhassa Lehistan, Bulgaristan ve Yugoslavyada) bugün mevcuttur. İkinciye misal olarak İngiltere ve Almanyanın evvelki vaziyetleri gösterilebilir. Aynı sebep bugün Macaristan ve İspanya gibi memleketlerde de mevcuttur [2]. İkinci halde smaileşmenin yegâne çare olmadığı aşikârdır. Geniş çiftlikler, ziraatın fazla adam istihdam etmek takatini sun'î olarak tahdit ettiklerine göre, köylü nüfusu tazyikinin tahfifi için smaileşmeden daha makul bir siyaset ihtimal ziraî islahattır. Fakat birinci halde bile ziraati teksif etmek suretile adam istihdam takatini arttırmak hususunda pek çok şeyler yapılabilir [3]. Bundan başka smaileşmenin, el san'atlarında ve diğer talî işlerde çalışmak yollarını kapamak suretile ziraî fazlai nüfusu bir dereceye kadar çoğalttığı da unutulmamalıdır. Nihayet, bugün her yerde muhaceret üzerine konan şedit tahdidatın, birçok memleketlerin ziraî nüfus fazlasına maruz kalmalarında ve binaen-

[1] T. E. Gregory, Gold, Unemployment and Capitalism, London 1933, S. 199

[2] Bu sebeplerin ikisinin de ziraî sağlam bir bünye için zararlı ve marazî olduklarına işaret etmeliyiz. Köylülerin topraklarını kaybederek işçi haline girdikleri yerlerde, köylülük içtimai kuvvetinin çoğunu kaybetmektedir. Bu sebepler tahdında, birçoklarının umumî köylü özlüğü ile karıştırmak hatasını irtikâp ettikleri bayağı ve hasis köylü makulesi türemektedir.

[3] Avrupanın şarki cenubisindeki ziraî vaziyeti tetkik edenlerin hepsinin kabul ettiği bu noktayı, Bulgaristanın ziraî nüfusunun bugünkü ziraat usullerine göre hakikaten fazla olan kısmının $\frac{1}{3}$ nisbetinde olarak tahmin edilmesi pek iyi tasvir etmektedir. Bak. Oskar N. Anderson, Struktur und Konjunktur der bulgarischen Volkswirtschaft, Jena 1938, S. 9.

aleyh ziraî devletlerin sınaileşmesinde çok dahil olduğu da zikredilmelidir [1].

c) Beynelmîlel ticaret usullerindeki bugünkü ârızalar, tarifleri kolay olmamakla beraber yeni memleketlerin sınaileşmesinde pek müessirdirler. Bunlar -Almanya ile bazı cenubî Amerika devletleri arasındaki iki taraflı takas anlaşmalarında olduğu gibi- yeni memleketlerin sınaileşmesine muhtelif suretlerle bir dereceye kadar müessir olabilirler. Mevzuubahs anlaşmalar Almanya'yı, ham madde ithalâtını sınaî ihracat ile ödemeğe mecbur etmektedir. Bu ham maddelere mukabil Almanya, azamî derecede işlenmiş mamuller vermeğe çalıştığından makine ve bunun gibi yüksek izaffi kıymeti haiz diğer istihsal vasıtaları teslimini tercih etmektedir. Diğer cihetten, beynelmîlel ticaretteki ârızalar sınaileşmeyi zorlaştırmaktadır [2]. Bunun sebebi yalnız sermaye ithalinin değil, fakat aynı zamanda iki taraflı anlaşmaların da fiyat ve maişet seviyesini yükseltmesidir.

d) Sınaileşme lehindeki nazariyeler ve ideolojiler. Bu başlık altında bugünkü sınaileşmenin garip içtimâî havası hakkında, bu kısmın başında yapılan tenbihler daha fazla işlenebilir. ManoileSCO'nunki gibi hususî nazariyelerin tahlil yeri de burasıdır. Aynı veçhile eski sınaî memleketlerin yeni memleketlerin sınaileşmelerine karşı duydukları hisleri inikâs ettiren fikir ve nazariyeler de burada zikredilebilir [3].

[1] Muayyen şerait altında ziraî iskânın sanayi kurmaktan daha fazla sermaye sarfını istilzam ettirdiğini de hatırlamalıyız. Filistin'de, bu memleketin istisnâî şartları altında, vaziyetin böyle olduğu anlaşılmaktadır.

K. Grunwald, the Industrialization of the Near East, Bulletin of the Palestine Economic Society, cilt VI, sayı 3. 1934.

[2] Economist'in 3 haziran 1939 tarihli nüshasındaki Alman - Rumen ticaret anlaşmasının Romanyanın sınaileşmesine engel oluşu hakkındaki nota bakınız.

[3] Müellifin Revue Economique Internationale'in III üncü cildinin 1 sayılı ve temmuz 1938 tarihli nüshasında münteşir ve L'industrialisation des pays agricoles, problème scientifique adlı makalesinde sınaileşme nazariyeleri ve ideolojileri daha etraflıca münakaşa edilmeğe çalışılmıştır

Eski sınaî memleketlerdeki temayüllere gelince: Meselâ daha bedbin İngiltere ile daha nikbin Almanya arasında olmak üzere muhtelif memleketler ve aynı memleket dahilinde muhtelif menfaat zümreleri arasındaki farklara işaret etmek dikkate şayandır. İkinci nevi farklar hakkında şu esere bakınız: Louis Merat, Problèmes coloniaux d'industrialisation», Bulletin bimestriel No. 113 Société belge d'Etudes et d'Expansion, kânunuevvel 1938.